

۲۳ پژوهش‌های معماری اسلامی

شماره شایا X ۹۷ - ۳۳۳

فصلنامه علمی
قطب علمی معماری اسلامی
سال هفتم - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۸

❏ مدل مفهومی ارزیابی شاخص‌های فضای معماری بر مبنای تطبیق دیدگاه‌های غربی و ایرانی - اسلامی
سجاد سلیمانزاده / فرح حبیب / ایرج اعتصام

❏ طراحی کاربردی: مسأله تقسیم‌بندی زمینه از منظر ریاضی
مجتبی پوراحمدی / مهدی سهرانی

❏ تبیین عوامل مؤثر بر ایجاد حس مکان در بناهای امامزاده‌ها (امامزاده سید حسن (ع) و علی صالح (ع))
بهزاد وثیق / عطالله یازی‌کیا

❏ اولویت‌بندی و تفحصی بر اصول و ارزش‌های معماری ایرانی دوره اسلامی: مبتنی بر تجلی معنا در عناصر کالبدی معماری (با استعانت از آیه ۲۳ سوره مبارکه حشر)
جمال‌الدین مهدی نژاد / حمیدرضا عظمتی / علی صادقی حبیب‌آباد

❏ اولویت‌بندی راهبردهای پایداری حیات و سرزندگی در محله با رویکرد اسلامی
فرهنگ مظفر / عبدالحمید نقره‌کار / مهدی حمزه‌نژاد / صدیقه معین‌مهر

❏ تحلیل نمودپذیری مفهوم قناعت در الگوی خانه‌های سنتی ایرانی (نمونه موردی: خانه مرتاض در یزد)
علی اکبر حیدری / عیسی قاسمیان

❏ نقدی بر ساختار کلی «سبک رازی» بر اساس تحلیل دو گونه‌ی «مقبره» و «گنبدخانه» در معماری دوران سلجوقی
امین مرادی / بهروز عمرانی / سید رسول موسوی حاجی

۱	مدل مفهومی ارزیابی شاخص‌های فضای معماری بر مبنای تطبیق دیدگاه‌های غربی و ایرانی-اسلامی سجاد سلیمانزاده / فرح حبیب / ایرج اعتصام
۲۱	طراحی کاربندی: مسأله تقسیم‌بندی زمینه از منظر ریاضی مجتبی پوراحمدی / مهدی سهرابی
۳۷	تبیین عوامل مؤثر بر ایجاد حس مکان در بناهای امامزاده‌ها (امامزاده سید حسن (ع) و علی صالح (ع)) بهزاد وثیق / عطاالله یاری‌کیا
۵۰	اولویت‌بندی و تفحصی بر اصول و ارزش‌های معماری ایرانی دوره اسلامی؛ مبتنی بر تجلی معنا در عناصر کالبدی معماری (با استعانت از آیه ۳۳ سوره مبارکه حشر) جمال‌الدین مهدی نژاد / حمیدرضا عظمتی / علی صادقی حبیب‌آباد
۶۹	اولویت‌بندی راهبردهای پایداری حیات و سرزندگی در محله بازویکرد اسلامی فرهنگ مظفر / عبدالحمید نقره‌کار / مهدی حمزه‌نژاد / صدیقه معین‌مهر
۸۷	تحلیل نمودپذیری مفهوم قناعت در الگوی خانه‌های سنتی ایرانی (نمونه موردی: خانه مرتاض در یزد) علی اکبر حیدری / عیسی قاسمیان
۱۰۷	نقدی بر ساختار کلی «سبک رازی» بر اساس تحلیل دو گونه‌ی «مقبره» و «گنبدخانه» در معماری دوران سلجوقی امین مرادی / بهروز عمرانی / سید رسول موسوی حاجی

تبیین عوامل مؤثر بر ایجاد حس مکان در بناهای امامزاده‌ها (امامزاده سید حسن (ع) و علی صالح (ع))

بهزاد وثیق*

استادیار و عضو هیأت علمی گروه معماری دانشگاه صنعتی جندی شاپور دزفول

عطالله یاری کیا**

کارشناس ارشد گروه معماری دانشگاه صنعتی جندی شاپور دزفول

تاریخ دریافت مقاله: ۹۷/۰۶/۲۶ تاریخ پذیرش نهایی: ۹۸/۰۳/۱۱

چکیده:

بیان مسئله: امامزادگان به عنوان بنای آرامگاهی-مذهبی نقشی محوری در غنا و تبلیغ آموزه‌های مذهبی داشته‌اند. بناهای آرامگاهی مذهبی در نواحی مختلف ایران به سبک‌های گوناگونی ساخته شده؛ و در طول تاریخ باعث پیوستگی اجتماعی و محرک حیات معنوی زائران و پیرامون خود بوده‌اند. بعضی از این بناها در دهه‌های اخیر به دلایل مختلفی همچون خرابی‌های ناشی از جنگ تحمیلی و یا اثر عوامل طبیعی مخرب و... تغییر و یا مورد بازسازی قرار گرفته‌اند. شکل و سازمان فضایی بنا بر میزان دلبستگی به بنا مؤثر بوده و هر گونه تغییری در ابعاد کالبدی و روانی بنا می‌تواند بر میزان حس مکان آن، مؤثر بوده است. تعدادی از بناهای آرامگاهی-مذهبی در استان‌های غربی و جنوبی در دوران جنگ و یا فرسایش طبیعی آسیب دیده‌اند که باعث اصلاح و یا الحاق بخش‌هایی به بناهای اصلی بوده است. تغییر کالبد و آمودها در شکل تولید و به یادآوری خاطره جمعی دخیل است؛ که خود می‌تواند بر حس معنوی زائرین مؤثر باشد.

هدف تحقیق: نگارندگان در این پژوهش براساس محوریت درک رابطه‌ی بین تغییرات کالبدی-کارکردی و حس مکان، با هدف بررسی مفهوم حس مکان به شناخت مهم‌ترین شاخص‌های تأثیر گذار بر ایجاد و ارتقای آن در بناهای آرامگاهی مذهبی، پرداخته‌اند. سؤال تحقیق: سؤال تحقیق آنست که چه عواملی در تبیین فرآیند شکل‌گیری حس مکان در بناهای آرامگاهی مذهبی تأثیر گذارند؟ روش تحقیق: برای این منظور، دو بنای زیارتگاهی در استان ایلام انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند. در این راستا از نرم‌افزار SPSS برای تحلیل داده‌ها؛ و برای سنجش رابطه‌ی میان متغیرها از روش پژوهش همبستگی پیرسون و از آزمون‌های آماری رگرسیون خطی ساده و چندمتغیره برای تعیین رابطه و شدت و جهت رابطه‌ی بین متغیرهای مستقل و وابسته استفاده شد. از تحلیل مسیر برای مشخص کردن تأثیر مستقیم و غیرمستقیم متغیرها بر حس مکان کمک گرفته شد.

یافته‌های تحقیق: مطابق نتایج به دست آمده، مؤلفه‌های کالبدی، ادراکی و اجتماعی بیش‌ترین تأثیر را در حس مکان امامزاده دارند و مؤلفه‌ی عملکردی تأثیر کمتری در ارتقای حس مکان دارد. همچنین متغیرهای تنوع بصری، ارتباطات اجتماعی، سرزندگی و معنویت به صورت مستقیم در ارتقای حس مکان مؤثرند و متغیرهای خاطرات و تعلقات قبلی، کیفیت فضایی و فعالیت به صورت غیرمستقیم و با تأثیر بر متغیرهای دیگر بر حس مکان در بناهای آرامگاهی-مذهبی مؤثر هستند. به عبارتی جهت ارتقای حس مکان در بناهای آرامگاهی مذهبی می‌بایست مداخله‌ی کالبدی در کمترین حد بوده و تغییرات معطوف به تغییرات در آمود و ایجاد فضاهای جمعی باشد.

واژه‌های کلیدی: حس مکان، بناهای آرامگاهی مذهبی، استان ایلام.

مقدمه

مسئله‌ی پژوهش: در کشورهای شیعی، بناهای آرامگاهی پس از مساجد در شمار پرتعدادترین آثار معماری هستند؛ به طوری که ساخت مقبره و آرامگاه برای بزرگان در ایران بیشتر از سایر کشورهای اسلامی مورد توجه بوده است (زکی ۱۳۶۶، ۴۷) مقبره‌ی ۱۰۵۰۰ امامزاده و ۳۳ پیامبر در کشور، ایران را به قطب امامزادگان و پایگاه تشیع تبدیل کرده است (بختیاری ۱۳۹۲، ۱۶۲). این تعداد امامزاده در ایران، گویای موج گسترده‌ی مهاجرت‌هایی است که در قرون اولیه‌ی اسلامی به سوی ایران صورت گرفته است (یوسفی آبکسری ۱۳۷۹، ۱۸۷). امامزادگان به دلایلی مانند ۱. منبع حیات دینی و انسجام دهنده‌ی فرهنگی اقوام مختلف در طول زمان،

۲. وجود ارتباط درونی که با فرهنگ عامه‌ی مردم از جمله آیین‌های اجتماعی و آداب و رسوم آنان داشته است؛ از اهمیت ویژه‌ای در بین مردم برخوردار بوده‌اند. ساخت این بناها از سده‌ی چهارم (ق.۵) به بعد، با پدید آمدن سلسله‌های مختلف در شرق و شمال ایران رواج یافت. هنرمندان مسلمان در دوره‌های مختلف با ایجاد سبک‌های گوناگون معماری و کاربرد هنرهای تزئینی در اماکن متبرکه، گنجینه‌ی ارزشمندی از میراث فرهنگی را برای نسل‌های کنونی به یادگار گذاشته‌اند. در دهه‌های اخیر، بعضی از این بناها، مورد بازسازی قرار گرفته و در طرح توسعه، قسمت‌هایی به بنا الحاق شده است. نحوه‌ی تغییرات در کالبد، روابط و... در بناهای مذهبی-یادمانی ممکن است بر میزان حس مکان مؤثر باشد.

هدف پژوهش: از این رو، پژوهندگان برآنند تا به منظور شناسایی عوامل ایجادکننده‌ی حس مکان در امامزاده‌ها و سپس تطبیق این عوامل در طرح‌های کنونی، به دنبال ارتقای کیفیت معماری این گونه بناها باشند.

پرسش پژوهش: پرسش پژوهش عبارتست از آن که چه عواملی در ایجاد، فرآیند شکل‌گیری و ارتقای حس مکان در بناهای آرامگاهی مذهبی تأثیرگذار هستند؟

روش پژوهش: برای پاسخ به پرسش، پس از مرور ادبیات موضوع و مبانی نظری، مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در

افزایش حس مکان در بناهای معماری شناسایی؛ و سپس به منظور سنجش متغیرها دو امامزاده در استان ایلام انتخاب شد و به کمک ابزار پیمایش و محاسبه‌ی داده‌ها در نرم‌افزار SPSS مهم‌ترین این عوامل شناسایی شد.

چارچوب نظری پژوهش

مکان، ترکیبی از جا، منظر، آیین، مسیر، افراد دیگر، تجربه شخصی، اهمیت دادن و پاسداری از کاشانه و زمینه‌ای برای درک دیگر مکان‌ها است (رلف^۱ ۱۹۷۶، ۲۹). از دیدگاه نوربرگ شولتز، مکان چیزی بیش از یک فضای انتزاعی و کلیتی است که از اشیا و چیزهای واقعی ساخته شده و دارای مصالح، شکل، بافت و رنگ است. مجموعه‌ی این عناصر شخصیت محیطی را تعریف می‌کند؛ چیزی که در واقع ماهیت مکان محسوب می‌شود (نوربرگ شولتز^۲ ۱۹۷۵)؛ اما از نقطه‌نظر سیمون مکان علاوه بر آنکه به یک محل جغرافیایی اشاره دارد؛ نشان‌دهنده‌ی شخصیت اصلی یک سایت است که موجب تمایز آن از سایر جاها می‌شود. به این ترتیب در مکان ابعاد گوناگون چشم‌انداز جمع می‌آیند تا یک محیط متمایز و یک حس محلیت خاص را ایجاد کنند (سیمون^۳ ۱۹۸۲). در واقع معنای مکان حاصل تعامل «شخص»، «دیگران» و «محیط» است (گوستافسون^۴ ۲۰۰۱). بنابراین مکان‌ها به عنوان واحدهایی از تجربه قلمداد می‌شوند که در آنها فعالیت‌ها و ابعاد کالبدی با هم آمیخته می‌شوند (ارباب ۱۳۹۱، ۴۳). محیط علاوه بر عناصر کالبدی، مملو از پیام‌ها، معانی و رمزهایی است که مردم براساس نقش‌ها، توقعات، انگیزه‌ها و دیگر عوامل آن را بازخوانی، رمزگشایی و درک می‌کنند؛ در مورد آن به قضاوت می‌پردازند و سپس حسی خاص نسبت به آن پیدا می‌کنند که راپاپورت این حس را حس مکان می‌نامد (راپاپورت^۵ ۱۹۹۰، ۱۹۴). در واقع این حس پدیده‌ای کلی با ارزش‌های ساختاری و فضایی است که انسان از طریق ادراک جهت‌یابی و شناسایی به آن نائل می‌گردد (پرتوی ۱۳۸۷، ۱۲۲)؛ و یک توانایی ادراکی است که می‌تواند قوای بینایی، شنوایی، لامسه، جنبش و تحرک، بساوی، تخیل، مقصود و غایت و پیش‌بینی را با هم درآمیزد (رلف ۲۰۰۹، ۲۸). توان آن را پیوندی تأثیرگذار میان مردم و مکان‌ها یا

و نحوه‌ی اجتماع‌پذیری اوست؛ انعکاس‌دهنده‌ی افراد و گروه‌هایی است که در آن مکان خاص زندگی می‌کنند (پروشانسکی ۱۹۷۸، ۱۵۵).

عوامل کالبدی

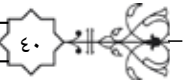
محققین زیادی همچون جان لنگ، لاوارکس، پروشانسکی و... در پژوهش‌های خود تأثیر نقش عوامل کالبدی را بر ایجاد حس مکان در درون فضاها مورد بررسی قرار داده‌اند. مهم‌ترین عوامل کالبدی مؤثر در حس مکان از نظر فریتز استیل، اندازه‌ی مکان، درجه‌ی محصوریت، تضاد، مقیاس، تناسب، فاصله، بافت، رنگ، صدا و تنوع بصری است (استیل^{۱۱} ۱۹۸۱)؛ چرا که مکان‌هایی که از لحاظ فرمی و کالبدی خوانایی داشته باشند؛ کیفیت بصری و فضایی مطلوبی مانند شکل و توده، ریتم، بافت و مصالح، نور، رنگ و... می‌تواند بیش‌ترین تأثیر را در برانگیختن احساسات و حس بودن در یک مکان خاص را به انسان دهد (چپمن^{۱۳۸۴}؛ به نقل از حبیب و همکاران). نوربرگ شولتز هم بر این نکته تأکید می‌کند که رویدادها و حوادث، مصالح، شکل‌ها، رنگ و بافت بناها در حس مکان افراد در درون فضاها می‌تواند مؤثر باشد (نوربرگ شولتز ۱۹۸۱). علاوه بر شاخص‌های ذکر شده عوامل فیزیکی (پرتی^{۱۲} و دیگران^{۲۰۰۳})، کیفیت مکان (سیرکاس^{۱۳} ۲۰۰۱)، نحوه‌ی طراحی فضا (مایکلسون^{۱۴} ۱۹۷۷) نیز می‌تواند در ارتقای حس مکان در درون فضاهای معماری مؤثر واقع شود.

مؤلفه‌ی ادراکی

فضای معماری که به صورت عینی قابل ادراک است؛ فضاییست که مستقیماً احساس می‌شود و از طریق عناصر تعریف‌کننده‌اش، امکان شناخت می‌یابد (حبیبی ۱۳۷۸، ۴۴)؛ که این شناخت می‌تواند از طریق ساختارهای معنایی فضا و محیط ساخته شده برای ایجاد مجموعه‌هایی از کیفیات خاص و به وجود آمدن حس مکان مؤثر باشد (زو^{۱۵} ۱۹۹۵). معیارهای چون ذهن و فرهنگ (نایرن^{۱۶} ۱۹۶۵)، مفاهیم نمادین و عاطفی (استفانویک^{۱۷} ۱۹۹۸)، پایداری مکان و قابل اعتماد بودن (سیرکاس ۲۰۰۱)، اصالت، منظر، طبیعت و فضاهای خصوصی و جمعی (سالوسن^{۱۸} ۲۰۰۲)، در ادراک انسان از فضاهای معماری و ایجاد حس مکان در افراد در

قرارگاه‌ها می‌داند که شامل واکنش زیستی یا بیولوژیکی به محیط کالبدی بیرونی و آفرینش فرهنگ است (توان^{۱۹۷۷})؛ و در حقیقت، مفهومی است که چگونگی دریافت، تجربه و بیان افراد را شامل می‌شود و به یک مکان معنا می‌دهد و حس فرد از مکان، روی نگرش‌ها و رفتار وی در آن مکان تأثیر می‌گذارد (شامای^{۱۹۹۱}، ۳۴۷)؛ و یک فاصله‌ی انتزاعی بین خود مکان است که امکان درک مکان را به وجود می‌آورد (توان ۱۹۸۰).

برخی دیگر صاحب‌نظران بر این اعتقادند که هویت مکان، دلبستگی به مکان و وابستگی به مکان را به صورت واحد می‌توان حس مکان نامید. اما برخی دیگر اظهار داشته‌اند که دلبستگی به مکان منتج از هویت مکان و وابستگی به مکان است (آلمن^۱ و لاو^۲ ۱۹۹۲). شولتز معتقد است که حس مکان در مکان‌هایی یافت می‌شود که دارای شخصیت مشخص و متمایز هستند (نوربرگ شولتز ۲۰۰۰)؛ که این شخصیت، مهم‌ترین عامل حس مکان است و یک محیط متمایز و یک حس محلیت خاص را ایجاد می‌کند (سیمون ۱۹۸۲). هرچند که یک فضای فیزیکی با هر مقیاسی به خودی خود، حسی از مکان ایجاد نمی‌کند؛ بلکه طی برهم‌کنش‌هایی بین افراد و مکان، و بین خود افراد این حس تولید می‌شود (پتی و دیگران ۲۰۰۳). مفهوم روانشناختی هویت مکانی اولین بار توسط «هارولد پروشانسکی» مطرح شد. وی هویت مکان را درک افراد از هویت خود در ارتباط با محیط کالبدی می‌داند. به‌طور کلی این مؤلفه به واسطه‌ی الگوی ایده‌های خودآگاه و ناخودآگاه، باورها، احساسات، ارزش، اهداف و تمایلات رفتاری مرتبط با محیط شکل گرفته است (پروشانسکی^{۱۰} ۱۹۷۸). هویت هر مکان حاصل رویدادهایی است که در آن اتفاق می‌افتد. همه‌ی حیات و روح هر مکان و همه‌ی ادراک، در آن مکان، نه فقط به محیط کالبدی‌اش بلکه به الگوی رویدادهایی بستگی دارد که در آنجا اتفاق می‌افتد (الکساندر ۱۳۹۰، ۵۴). هر فرهنگ همواره الگوی رویدادهای خود را با نام عناصر کالبدی مکان - که در آن فرهنگ متداولند - مشخص می‌کنند (الکساندر ۱۳۹۰، ۶۰). هویت مکان در عین آنکه وابسته به فرد، تجارب خاص

جدول ۱. مؤلفه‌های حس مکان در بنای آرامگاهی-مذهبی

مؤلفه‌ی کالبدی	مؤلفه‌ی ادراکی	مؤلفه‌ی اجتماعی	مؤلفه‌ی عملکردی
بافت و رنگ	اصالت و خاطره	فعالیت‌ها	تسهیلات
تنوع بصری	انگیزی	تعاملات	موقعیت
مصالح	آرام و	ارتباطات	قرارگیری بنا
نورپردازی	کم سروصدا بودن	اجتماعی در	دسترسی
کیفیت مکان	فضا	فضا	کاربری‌ها
نحوه طراحی	معنویت و تقدس	پویایی	وسایل رفاهی
فضا	فضا	وسرزندگی	
تضاد	امنیت روحی	فضا	
مقیاس و	روانی		
تناسب	حکایت		
شکل‌ها و	گذشتگان		
اندازه‌ی مکان	آرامش فضا		

روش تحقیق

پژوهش حاضر به لحاظ ماهیت، توصیفی-تحلیلی و به لحاظ هدف، کاربردی محسوب می‌شود. در این پژوهش از روش تحقیق نمونه موردی استفاده شده و با مطالعات کتابخانه‌ای به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته شد. سپس با بهره‌گیری از ابزار پرسش‌نامه نقش این شاخص‌ها در ارتقای حس مکان امامزاده‌ها مورد سنجش قرار گرفته؛ و نظرات کاربران در قالب طیف پنج گزینه‌ای لیکرت از خیلی زیاد تا خیلی کم مشخص گردیده است. برای تحلیل اطلاعات و سنجش رابطه میان متغیرها و تحلیل نتایج از نرم‌افزار SPSS و از روش پژوهش همبستگی پیرسون استفاده شد. از آزمون‌های آماری رگرسیون خطی ساده و چندمتغیره برای تعیین رابطه و شدت و جهت رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته استفاده شده است. در انتها برای مشخص کردن تأثیر مستقیم و غیرمستقیم متغیرها بر حس مکان از تحلیل مسیر استفاده شد.

ابزار گردآوری اطلاعات اولیه در مطالعه‌ی حاضر، پرسش‌نامه است که بعد از مطالعه پژوهش‌های پیشین، در نهایت ۲۴ سؤال طراحی شد. بدین قرار ۸ سؤال برای سنجش بعد کالبدی، ۷ سؤال برای سنجش بعد ادراکی، ۵

درون فضاها مؤثر واقع شود. کراس نیز عوامل مؤثر بر حس مکان را چگونگی رابطه با مکان و حس اجتماع می‌داند و رابطه با مکان را به صورت‌های زندگی‌نامه‌ای، معنوی، عقیدتی، روایتی، مادی و وابستگی اجباری دسته‌بندی می‌کند که با عواملی مانند هویت، درونیت و رضایتمندی پنج تراز مختلف از حس مکان را ایجاد می‌کند (کراس^{۱۹}، ۲۰۰۱).

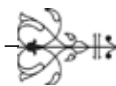
مؤلفه‌ی اجتماعی

یکی از مؤثرترین ویژگی‌های مکان که سبب ارتقای حس مکان می‌گردد؛ فعالیت‌ها و تعاملات بین انسان-مکان و انسان-انسان در آن مکان است (رلف ۱۹۷۶)؛ که این تعاملات اجتماعی مرتبط با مکان به‌عنوان زیرمؤلفه‌ای از فعالیت‌ها است (ترنر^{۲۰} ۲۰۰۶) که می‌تواند در نگرش‌ها، رفتار افراد و مشارکت آنها در فضاهای معماری در ایجاد حس مکان تأثیرگذار باشد (شامای ۱۹۹۱). علاوه بر این، حس مثبت از ارتباطات اجتماعی افراد در درون فضاها به واسطه‌ی حضور فرد در مکان به همراه سایرین عامل قوی در تصمیم فرد برای ماندن در آن مکان است و دنیایی را برای فرد خلق می‌کند که دل‌کنند از آن وی را دچار تشویش می‌کند (فراید^{۲۱} ۱۹۶۳). همچنین پویایی، سرزندگی و احساس زنده بودن فضا در ایجاد حس مکان تأثیرگذار است (مونتگمری^{۲۲} ۱۹۹۸).

مؤلفه‌ی عملکردی

مهم‌ترین مولفه‌های عملکردی که می‌تواند در ارتقای حس مکان در درون فضاهای معماری مؤثر باشد؛ می‌توان به مالکیت، ساکنان و وسایل رفاهی، طبیعت مانند آب، گیاهان، آسمان، خورشید و فضاهای خصوصی و جمعی (استیل ۱۹۸۱)، موقعیت، تسهیلات (سالوسن^{۲۳} ۲۰۰۲)، زمینه و بستر، وجود خدمات و کاربری‌های متنوع، موقعیت قرارگیری مکان در زمینه‌ی شهری و نحوه‌ی ارتباط با پیرامون (بونایتو^{۲۴} و دیگران ۲۰۰۲) اشاره کرد.

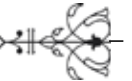
سنجش مفهوم حس مکان در بناهای آرامگاهی مذهبی چهار معیار معرفی شده است که در چهار حیطة کالبدی، عملکردی، ادراکی، اجتماعی تقسیم‌بندی شده است. برای هر معیار، زیرمعیارهایی در راستای سنجش معیار مطرح گردیده است. حیطة کالبدی به چگونگی تأثیرگذاری مؤلفه‌های تنوع بصری و کیفیات فضایی می‌پردازد و حیطة ادراکی میزان معنویت و آرامش امامزاده و درک خاطرانگیز بودن آن را مورد سنجش قرار می‌دهد. همچنین مؤلفه‌های اجتماعی بر نقش عوامل اجتماعی چون ارتباطات اجتماعی، سرزندگی، و فعالیت در درون فضای معماری و تأثیر این عوامل بر احساس تعلق افراد می‌پردازد. حیطة عملکردی به بررسی شاخص‌هایی چون تسهیلات و کاربری‌های اطراف امامزاده و میزان دسترسی به این گونه بناها می‌پردازد. ابعاد، مؤلفه‌ها و سنجه‌های مورد بررسی در این پژوهش، به شرح جدول ۲ ارائه شده است.

سؤال برای سنجش بعد اجتماعی، ۴ سؤال برای سنجش بعد عملکردی، و ۲ سؤال برای بررسی حس مکان طراحی شد. با توجه به مباحث گفته شده در قسمت مبانی نظری و مدل ارائه شده در این پژوهش، برای بررسی مفهوم حس مکان در فضاهای آرامگاهی مذهبی، پرسش‌نامه‌ای تهیه و در بین زائرین امامزاده‌های موردنظر توزیع شد. با توجه به این که حجم جامعه مورد بررسی نامحدود بوده طبق فرمول کوکران، جامعه‌ی آماری ۳۸۴ نفری با ضریب خطای ۵٪ و درجه اطمینان ۰,۰۵ و درصد خطای معیار ضریب اطمینان ۱,۹۶ انتخاب شد که با توجه به ریزش برخی از پرسش‌نامه‌ها به ۳۶۱ نفر کاهش یافته است. جامعه آماری پرسش‌شونده شامل ۱۸۵ نفر در امامزاده سیدحسن(ع) مهران و ۱۷۶ نفر در امامزاده علی صالح(ع) انتخاب شد. به طور میانگین از افراد موجود در این اماکن انجام گرفته و سعی بر این بوده تا همه‌ی اقشار سنی و جنسی مورد پرسش قرار گیرند. برای

جدول ۲. ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های سنجش حس مکان در بناهای مذهبی-یادمانی

ابعاد	مؤلفه‌ها	سنجه‌ها	توضیحات سنجه
کالبدی	تنوع بصری و فضایی	تزئینات داخلی و خارجی	نوع تزئینات و نمادپردازی تزئین
		رنگ‌های استفاده شده	تنوع و یا وحدت رنگ
		نورپردازی بنا	نورپردازی شبانه
	بافت در و دیوارها	نوع و نحوه‌ی آرایش مصالح در نمای بنا	
	کیفیت‌های فضایی	ابعاد و اندازه بنا	مشخصات فیزیکی و نسبت توده به فضا در بنا
طرح معماری امامزاده		طرح سبکی معماری فضاهای بنا	
نوع طراحی گنبد و گلدسته		جنس مصالح و نوع گنبد	
فرم بیرونی بنا		شکل نمای اصلی و گشتالت نما	
ادراکی	امنیت روحی و روانی	آرام و کم سر و صدا بودن	وجود نظارت عمومی بر فعالیت‌ها و کالبد بنا
		معنویت بنا	وجود فضاهای خلوت در کنار سیرکولاسیون عمومی
	مقدس بودن امامزاده	مقدس بودن امامزاده	انتخاب امامزاده به عنوان محلی برای برگزاری
		درک زائرین و ساکنین اطراف امامزاده نسبت به بنا	درک زائرین و ساکنین اطراف امامزاده نسبت به بنا
خاطرات و تعلقات قبلی	اصالت و قدمت تاریخی امامزاده	حکایت بزرگان و گذشتگان از امامزاده	قدمت تاریخی بنا بر میزان علقه‌ی مردم اثر می‌گذارد
		خاطره‌انگیز بودن بنای امامزاده	وجود روایاتی از معجزات، برات‌ها و...
		حضور بنا به عنوان محل اتفاق و... در روایات عمومی	حضور بنا به عنوان محل اتفاق و... در روایات عمومی

سرزندگی	پویایی واحساس زنده بودن فضا	تکاپوی عمومی در طول مشخصی از سال از حیث جمعیت
ارتباطات اجتماعی	حس اجتماع در درون بنا	تناسب بین فعالیت و نوع فضاهای درون بنا
	تعاملات اجتماعی بین افراد	مشارکت در امور مربوط به امامزاده
	تنوع رفتاری	درب‌گیرندگی فضای فعالیتی در امامزاده
فعالیت	فعالیت‌های فرهنگی در محوطه‌ی امامزاده	روند شکل‌دهنده‌ی فعالیت به سازماندهی فضاها
تسهیلات و کاربری	کاربری‌ها	نوع کاربری‌ها و نحوه‌ی قرارگیری در سازمان فضایی
	کاربری‌های جاذب جمعیت	نوع، تعداد و محل قرارگیری کاربری
	الگوهای بهره‌برداری از کاربری	-
دسترسی	میزان سهولت دسترسی به امامزاده	سهولت دسترسی بسته به فرهنگ عامه در حس مکان متفاوت است.

از گویه‌ها از پرسش‌نامه حذف شد و در مجموع ۲۶ سؤال باقی ماند که ۲۴ سؤال مربوط به متغیرهای مستقل، و ۲ سؤال مربوط به متغیر وابسته بود. برای تأیید پایایی پرسش‌نامه از روش آزمون آلفای کرونباخ استفاده شد. ضریب آلفای کرونباخ در مجموع برای امامزاده سیدحسن ۰,۸۶۸ و امامزاده علی صالح ۰,۸۷۲ به دست آمد. نتایج ضریب پایایی به تفکیک مؤلفه‌های پژوهش در جدول ۲ ارائه شده است.

با توجه به ابعاد و مؤلفه‌های حس مکان و شاخص‌های مطرح شده در ابتدا پرسش‌نامه‌ای با ۳۰ سؤال طراحی شد. برای تولید روایی و پایایی آن، از روش پیش‌آزمون استفاده شد به این صورت که این پرسش‌نامه در جامعه‌ی ۳۰ نفری توزیع شد. نتایج به‌دست آمده از آزمون در اختیار کارشناسان و خبرگان قرار گرفت و به این طریق بسیاری از نارسایی‌های آزمون مانند تغییر نوع طیف‌بندی و حذف و تصحیح برخی از سؤالات، مشخص؛ و در نهایت تعدادی

جدول ۳. میزان ضریب پایایی مؤلفه‌ها

عوامل	تعداد گویه	آلفای کرونباخ علی صالح(ع)	آلفای کرونباخ سید حسن(ع)
کالبدی	۸	۰,۷۷۷	۰,۷۷۱
ادراکی	۷	۰,۷۰۴	۰,۷۲۱
اجتماعی	۵	۰,۷۳۶	۰,۷۰۳
عملکردی	۴	۰,۷۱۲	۰,۷۰۶
کل سؤالات	۲۴	۰,۸۷۲	۰,۸۶۸

بیشتر از ۴۰ سال قرار داشتند؛ و ۱۰ درصد کمتر از ۲۰ سال بوده‌اند. در مورد تحصیلات در مجموع ۴۴,۷ لیسانس، ۱۴,۴ تحصیلات ابتدایی، ۱۵,۶ دیپلم، و ۲۵,۲ درصد با مدرک فوق‌لیسانس و بالاتر بوده‌اند.

۵۲ درصد از پاسخگویان مربوط به امامزاده سید حسن(ع) و ۴۸ درصد مربوط به امامزاده علی صالح(ع) هستند. همانطور که در جدول ۳ نشان داده شده است؛ تعداد پاسخگویان مرد ۴۸ درصد و پاسخگویان زن ۵۲ درصد است. درباره‌ی توزیع سنی پاسخگویان در مجموع ۵۳ درصد از آنها در فاصله‌ی سنی ۲۰ تا ۴۰ سالگی و ۳۷ درصد در بازه‌ی

جدول ۴. توزیع فراوانی متغیرهای جمعیت‌شناختی

امامزاده	سن			جنسیت		تحصیلات			
	کمتر از ۲۰ سال	بین ۲۰ تا ۴۰ سال	بیشتر از ۴۰ سال	مرد	زن	ابتدایی	دیپلم	لیسانس	فوق لیسانس
امامزاده سید (حسن) (ع)	۱۰,۳%	۵۶,۸%	۳۳,۰%	۴۲,۴%	۵۷,۱%	۱۲,۱%	۱۱,۵%	۴۸,۴%	۲۸,۰%
	۱۹	۱۰۵	۶۱	۷۸	۱۰۵	۲۲	۲۱	۸۸	۵۱
امامزاده علی (صالح) (ع)	۹,۲%	۴۹,۷%	۴۱,۰%	۵۳,۷%	۴۶,۳%	۱۶,۸%	۱۹,۷%	۴۱,۰%	۲۲,۵%
	۱۶	۸۶	۷۱	۹۴	۸۱	۲۹	۳۴	۷۱	۳۹

معرفی اجمالی امامزاده‌های استان ایلام

استان ایلام در غرب ایران و هم‌مرز با کشور عراق در حاشیه‌ی غربی محدوده‌ی ارتفاعات زاگرس واقع شده است. شهرستان مهران در غرب استان ایلام یکی از ده شهرستان استان می‌باشد. بخش صالح‌آباد در شمال غربی شهرستان مهران قرار دارد و از توابع آن می‌باشد که در زمان دفاع مقدس به بسیاری از بناهای آن از جمله امامزادگان و بقاع متبرکه آن آسیب‌هایی وارد؛ و باعث شد در دهه‌ی اخیر به بازسازی و توسعه آن اقدام شود. امامزاده‌های سیدحسن(ع) و علی صالح(ع)، در این شهرستان واقع گردیده است. بقعه‌ی متبرکه امامزاده علی صالح(ع) در شهر صالح‌آباد در طول زمان چندین بار تجدید بنا شده است. بر بنای پیشین بقعه، سنگ‌نوشته‌ای قرار گرفته بود که زمان ساخته شدن بنا را مربوط به دوران صفویه می‌دانست. بنای دیگری در سال ۱۳۰۸ ه.ق. در زمان قاجار احداث شد که دارای گنبد شلغمی و دو گلدسته با تزئینات کاشی‌کاری زیبا بود که در طول جنگ تحمیلی آسیب دید و به جای آن بنای کنونی امامزاده در سال ۱۳۶۲ ه.ش. با مساحتی بالغ بر یک‌هزار مترمربع ساخته شد. و در چند سال اخیر در طرح توسعه‌ی بنا دو شبستان در دو طرف بنا اضافه شده است. طرح معماری بنا، شامل یک گنبد دوپوسته که بر روی چهارطاقی قرار گرفته و اطراف آن را شبستان با هشت گنبد فرا گرفته است. زیر گنبد آینه‌کاری شده و قبر در وسط بنا و زیر گنبد است. محرابی در ضلع جنوبی است و با کتیبه‌هایی از قرآن کریم و نقوش گل و بوته

کاشیکاری شده است. در ورودی در ضلع شمالی در داخل ایوان است که مقرنس‌کاری زیبایی به کمک کاشی در آن انجام گرفته و دو مناره با تزئینات آجر و کاشی فیروزه‌ای در طرفین دارد. عمده تزئینات بنا از تلفیق کاشی و آجر است. کاشی‌کاری نما با آیات قرآنی مزین شده است در قسمت داخلی این تزئینات تکرار شده است. بنا دارای که بر روی یک چهارطاقی قرار دارد و زیر گنبد آینه‌کاری شده است. این امامزاده با توجه قرارگیری در مسیر تردد زوار عتبات عالیات همه‌ساله پذیرای خیل عظیم زائران بومی و غیربومی است و با توجه به کرامات متعدد، قدمت اثر، نزدیکی به شهر ایلام، وجود گلزار شهدای دفاع مقدس همواره مورد احترام مردم بوده است. با توجه به نزدیکی امامزاده به شهر ایلام سالانه مراسم فرهنگی-مذهبی مانند عترافشانی و گلباران مزار شهدا، مراسم تاسوعا و عاشورای حسینی، مراسم تعزیه، دعای عرفه و... در این مکان انجام می‌شود.

آینه‌کاری‌های متعدد و کاشی‌کاری به رنگ‌های آبی فیروزه‌ای و سبزابی با طرح گل و بوته در جداره‌ها، زیبایی خاصی به فضا بخشیده است. نورپردازی فضای داخلی و انعکاس نور در سطوح آینه‌ای، همچنین شبستان‌های بزرگ و با ارتفاع زیاد در اطراف گنبد باعث ایجاد محیطی متفاوت شده است (تصویر ۲).

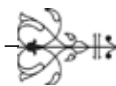
تصویر ۱. امامزاده علی صالح (ع)
(بالا: تصویر کهن، میانه: بازسازی بنا، پایین: توسعه‌ی بنا)

تصویر ۱. امامزاده علی صالح (ع)
(بالا: تصویر کهن، میانه: بازسازی بنا، پایین: توسعه‌ی بنا)

مقبره‌ی امامزاده سید حسن فرزند امام موسی کاظم (ع) در چهار کیلومتری جنوب شرقی شهر مهران قرار دارد. بنای قدیمی آن بر طبق سنگ‌نوشته‌ای که در زیارتگاه وجود دارد؛ به زمان قاجار بر می‌گردد که والیان پشتکوه گنبد و بارگاهی بر روی آن احداث کرده‌اند. بنای مذکور گنبد خاکی داشته و دارای دو مناره‌ی قطور ولی کوتاه در طرفین در ورودی بوده است و قسمت فوقانی مناره‌ها تزئینات آجرکاری داشته است (محمودیان ۱۳۹۲، ۱۱۹). مصالح بنای قدیمی از آجر بوده است؛ و در سال ۱۳۷۰ بقعه‌ی امامزاده سید حسن بازسازی شد. بنای جدید آن شامل یک چهارطاقی در مرکز بنا و گنبدی دوپوش بر روی آن می‌باشد. اطراف چهارطاقی با یک شبستان که با هشت گنبد کوچک مسقف شد احاطه شده است. قبر در وسط چهارطاقی و در زیر گنبد دوپوش قرار دارد؛ و بر روی آن ضریح فلزی نصب شده است (رحمتی فرمانی ۱۳۹۴، ۱۴۲). تزئینات داخلی بنا شامل

آزمون مدل نظری و تحلیل یافته‌های تحقیق

در تحلیل داده‌های پرسش‌نامه با کمک نرم‌افزار SPSS و با بهره‌گیری از آزمون همبستگی و آزمون واریانس، میزان معناداری و همبستگی بین متغیرها بررسی و در نهایت

با تحلیل رگرسیون خطی چندمتغیره و مدل‌سازی، میزان تأثیرگذاری هر متغیر بر ارتقای حس مکان در بناهای آرامگاهی مذهبی مشخص شد.

جدول ۵. تعیین میزان ضریب همبستگی پیرسون در امامزاده

القای حس مکان				متغیر مستقل	عوامل
امامزاده علی صالح(ع)		امامزاده سید حسن(ع)			
ضریب معناداری	ضریب همبستگی پیرسون	ضریب معناداری	ضریب همبستگی پیرسون		
۰,۰۰۰	۰,۵۰۸	۰,۰۰۰	۰,۷۲۲	تنوع بصری	کالبدی
۰,۰۰۰	۰,۳۷۹	۰,۰۰۰	۰,۴۳۲	کیفیت‌های فضایی	
۰,۰۰۰	۰,۶۶۲	۰,۰۰۰	۰,۶۲۶	آرامش و معنویت بنا	ادراکی
۰,۰۰۰	۰,۵۰۸	۰,۰۰۰	۰,۵۴۴	خاطرات و تعلقات قبلی	
۰,۰۰۰	۰,۶۲۰	۰,۰۰۰	۰,۵۱۰	سرزندگی	اجتماعی
۰,۰۰۰	۰,۵۷۵	۰,۰۰۰	۰,۵۳۵	ارتباطات اجتماعی	
۰,۰۰۰	۰,۴۲۰	۰,۰۰۰	۰,۴۰۱	فعالیت	
۰,۰۳۸	۰,۱۵۶	۰,۰۰۲	۰,۲۲۵	تسهیلات و کاربری	عملکردی
۰,۰۱۵	۰,۱۸۴	۰,۰۱۵	۰,۱۷۸	دسترسی	

کاربری‌ها با ضریب همبستگی ۰,۲۲۵ و سهولت دسترسی به امامزاده با ضریب همبستگی ۰,۱۷۸ تأثیر کمی در القای حس مکان در امامزاده دارند. به منظور صحت اطلاعات به دست آمده از میزان همبستگی، امامزاده‌ی علی صالح(ع) نیز مورد بررسی قرار گرفت که در این امامزاده نیز نتایج به دست آمده بسیار نزدیک به امامزاده سید حسن(ع) بود. به این صورت که متغیرهای آرامش و معنویت، سرزندگی، ارتباطات اجتماعی، تنوع بصری، خاطره‌انگیزی، فعالیت، کیفیت‌های فضایی، دسترسی و کاربری به ترتیب رتبه‌بندی شده‌اند. تفاوت محسوسی که در این دو امامزاده مشاهده می‌شود در متغیر تنوع بصری است که به دلیل تزئینات آینه‌کاری، کاشی‌کاری و رنگ‌های متنوعی که در امامزاده‌ی سید حسن(ع) دیده می‌شود و تأثیر این شاخص‌ها، باعث تفاوت در ضریب همبستگی در دو امامزاده شده است. از رگرسیون خطی ساده

با توجه به نتایج به دست آمده از جدول شماره ۵ در امامزاده سید حسن(ع)، متغیر تنوع بصری با ضریب همبستگی ۰,۷۲۲ و سطح معناداری کمتر از ۰,۰۵ بالاترین همبستگی را با میزان حس مکان نشان می‌دهد. بدین معنا که عوامل کالبدی چون تزئینات، بافت در و دیوارها، رنگ‌های استفاده شده و نورپردازی امامزاده بیش‌ترین تأثیر را در القای حس مکان افراد در درون امامزاده دارند. دومین متغیر با ضریب همبستگی ۰,۶۶۲ و سطح معناداری کمتر از ۰,۰۵ آرامش و معنویت بنا و پس از آن خاطرات و تعلقات قبلی است. بدین معنا که عوامل ادراکی چون روحانی بودن، آرام بودن بنا و امنیت روحی روانی امامزاده در القای حس مکان در درون امامزاده تأثیر زیادی دارند. پس از آن به ترتیب متغیرهای ارتباطات اجتماعی، سرزندگی، کیفیت‌های فضایی و فعالیت، تسهیلات و دسترسی در رده‌های بعدی قرار می‌گیرند. همچنین عوامل عملکردی چون تسهیلات و

مربوط به آزمون رگرسیونی تاثیر هریک از ابعاد بر روی متغیر حس مکان را نشان می دهد. در نتیجه می توان گفت تمامی این متغیرها در تبیین پراکندگی متغیر وابسته تاثیر گذار هستند. و بیش ترین مقدار مربوط به مولفه های ادراکی و کالبدی هستند و مولفه های عملکردی تاثیر کمی در ارتقای حس مکان دارد.

به منظور تایید همبستگی بین متغیرها و نیز پیش بینی مقدار یک متغیر وابسته براساس متغیرهای مستقل استفاده شد. در جدول شماره ۴ مشاهده می شود مولفه های کالبدی، ادراکی، اجتماعی، عملکردی وارد معادله ی رگرسیون شده اند. نتایج به دست آمده نشان می دهد که هر کدام از متغیرها بر القای حس مکان تاثیر گذارند. همچنین مقدار آماره ی آزمون و معنی داری

جدول ۶ برآورد مقادیر ضرایب در مدل رگرسیونی اثر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته

مقدار P	آماره ی آزمون	خطای استاندارد	همبستگی و مقدار بتای استاندارد	امامزاده	نقش	
					متغیر وابسته	متغیر مستقل
۰,۰۰۰	۱۲۱,۳۷	۰,۰۷۸	۰,۶۳۱	سید حسن(ع)	حس مکان	کالبدی
۰,۰۰۰	۵۴,۶۶	۰,۰۸۲	۰,۴۸۹	علی صالح(ع)		
۰,۰۰۰	۱۴۳,۷۱	۰,۰۶۶	۰,۶۶۳	سید حسن(ع)		ادراکی
۰,۰۰۰	۱۲۸,۶۹	۰,۰۶۵	۰,۶۵۲	علی صالح(ع)		
۰,۰۰۰	۹۹,۶۸	۰,۰۶۳	۰,۵۹۴	سید حسن(ع)		اجتماعی
۰,۰۰۰	۱۳۴,۲۹	۰,۰۵۰	۰,۶۶۰	علی صالح(ع)		
۰,۰۰۱	۱۱,۹۱	۰,۰۸۲	۰,۲۴۷	سید حسن(ع)		عملکردی
۰,۰۰۹	۷,۰۴۸	۰,۰۵۴	۰,۱۹۷	علی صالح(ع)		

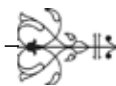
می شود. تحلیل مسیر تکنیکی است که روابط علی میان متغیرهای مشخص شده در مدل را آزمون می کند (منصورفر ۱۳۹۱، ۱۹۷)؛ و تعمیم یافته ی روش رگرسیون چندمتغیره در ارتباط با تدوین مدل های علی است (هومن ۱۳۸۴، ۴۵).

در این پژوهش، علاوه بر بررسی روابط دومتغیره به روابط چندمتغیره، به منظور طراحی مدلی که تاثیر مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل را بر متغیرهای وابسته نشان دهد؛ پرداخته شده است. در این راستا از «تحلیل مسیر» به عنوان یکی از روش های تحلیل داده های آماری استفاده

جدول ۶ برآورد مقادیر ضرایب در مدل رگرسیونی اثر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته

خطای استاندارد برآورد	ضریب تبیین تعدیل شده	ضریب تبیین	ضریب همبستگی	
۰,۳۹۰۹۵	۰,۵۹۶	۰,۶۱۷	۰,۷۸۵	مدل ۱ امامزاده علی صالح(ع)
۰,۴۲۱۴۶	۰,۶۲۹	۰,۶۴۷	۰,۸۰۴	مدل ۲ امامزاده سید حسن(ع)

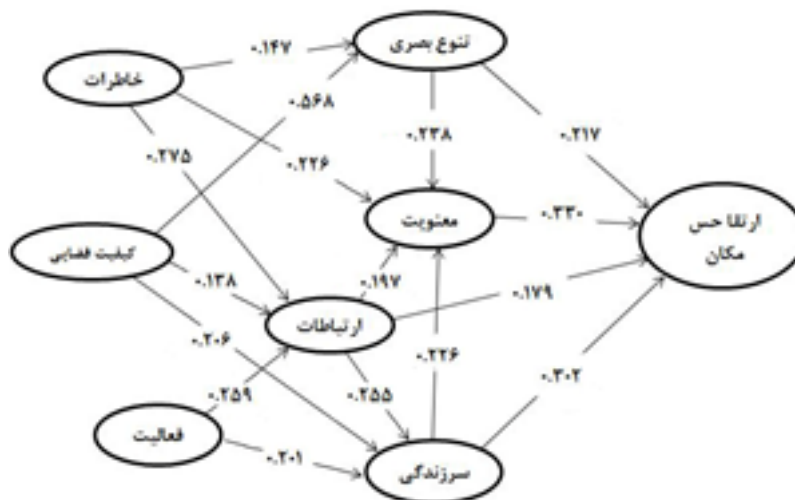

جدول ۶. برآورد مقادیر ضرایب در مدل رگرسیونی اثر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته

امامزاده سید حسن (ع)				امامزاده علی صالح (ع)				مدل
معنی‌داری	مقدار t	ضریب استاندارد شده Beta	ضریب استاندارد نشده B	معنی‌داری	مقدار t	ضریب استاندارد شده Beta	ضریب استاندارد نشده B	
۰,۰۰۰	۷,۴۶۰	۰,۵۷۰	۰,۶۵۱	۰,۰۰۲	۳,۰۷۴	۰,۲۱۷	۰,۲۳۵	تنوع بصری
۰,۳۰۰	۲,۹۹۸-	۰,۱۹۰	۰,۲۴۹-	۰,۰۸۴	۱,۷۳۶-	۰,۱۱۶-	۰,۱۳۸-	کیفیت‌های فضایی
۰,۰۴۳	۲,۰۳	۰,۱۳۶	۰,۱۵۳	۰,۰۰۰	۴,۲۴۳	۰,۳۳۰	۰,۳۶۱	آرامش و معنویت بنا
۰,۲۱۵	۱,۲۴	۰,۰۷۴	۰,۰۷۲	۰,۱۹۷	۱,۲۹۵	۰,۰۸۰	۰,۰۷۳	خاطرات و تعلقات قبلی
۰,۰۰۳	۲,۹۶	۰,۱۶۹	۰,۱۵۲	۰,۰۰۰	۴,۸۵۸	۰,۳۰۲	۰,۲۰۸	سرزندگی
۰,۰۴۸	۱,۹۹	۰,۱۱۶	۰,۱۱۹	۰,۰۰۶	۲,۷۶۵	۰,۱۷۹	۰,۱۶۵	ارتباطات اجتماعی
۰,۲۰۴	۱,۲۷	۰,۰۶۹	۰,۰۴۷	۰,۱۲۶	۱,۵۴۰	۰,۰۹۰	۰,۰۵۳	فعالیت
۰,۶۷۵	۰,۴۱۹-	۰,۲۱۰-	۰,۰۲۰-	۰,۰۵۳	۲,۱۴۶-	۰,۱۲۸-	۰,۰۹۴-	تسهیلات و کاربری
۰,۰۱۶	۲,۴۲	۰,۱۱۶	۰,۱۰۱	۰,۱۴۱	۱,۴۸۰-	۰,۰۸۹-	۰,۰۴۹-	دسترسی

مکان و پس از آن سرزندگی با $۰,۳۰۲$ و تنوع بصری $۰,۲۱۷$ و ارتباطات اجتماعی با ضریب بتای $۰,۱۷۹$ به ترتیب کمترین سهم تبیین‌کنندگی را در تبیین حس مکان در امامزاده‌ها دارند. سایر متغیرها به صورت مستقیم بر حس مکان افراد تأثیری ندارند. نمودار ۱، نمودار تحلیل مسیر متغیرها را در امامزاده علی صالح (ع) نشان می‌دهد. که در این نمودار ضریب بتا به عنوان ضریب مسیر در نظر گرفته شده است.

مطابق جدول ۷، در امامزاده علی صالح (ع) چهار متغیر تنوع بصری، معنویت، ارتباطات و سرزندگی در تبیین متغیر افزایش حس مکان به امامزاده با ضریب تبیین تعدیل شده برابر با $۰,۵۹۶$ بیشترین قدرت تبیین‌کنندگی را دارا هستند؛ به عبارتی این چهار متغیر حدود ۵۹ درصد (مطابق جدول ۷)، واریانس حس مکان به امامزاده را تبیین می‌کنند. در بین این عوامل، آرامش و معنویت با $۰,۳۳$ بیشترین سهم را در تبیین واریانس حس

نمودار ۱. مدل نظری و مفهومی عوامل مؤثر بر حس مکان در امامزاده علی صالح (ع)

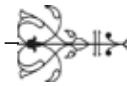
که نشان‌دهنده‌ی تاثیر متغیرها بر همدیگر است؛ به این معنا که هرکدام از متغیرها با تأثیری که بر متغیر دیگر می‌گذارد؛ در ارتقای حس مکان مؤثر است. به عنوان مثال، متغیرهایی چون ارتباطات اجتماعی و فعالیت‌های فرهنگی بر سرزندگی مکان تأثیر دارند و سرزندگی در آرامش معنوی بنا تأثیر مثبت دارد. و عوامل کالبدی مانند رنگ‌های به کار رفته در امامزاده، بافت ایجاد شده در جداره‌های بنا که مزین به آیات قرآنی است و همچنین تزئیناتی چون آینه‌کاری، کاشی‌کاری و... بر مؤلفه‌ی ادراکی یعنی حس آرامش و امنیت روح و روان افراد، تأثیر مثبت می‌گذارد. بنابراین به منظور ایجاد حس مکان در این بناها، افزایش تنوع بصری و کیفیت‌بخشی به فضای داخل و خارج بناهای آرامگاهی مذهبی می‌تواند در ارتقای حس مکان افراد تأثیر مثبتی داشته باشد. همچنین نتایج نشان می‌دهد که اصالت امامزادگان، ارتباط نزدیک خانوادگی با ائمه اطهار و قدمت تاریخی این بناها باعث افزایش حس تعلق به بنا در بین مردم در گذر زمان بوده است؛ و عوامل عملکردی همچون بازارچه‌های اطراف امامزاده، وجود قبرستان، دسترسی و... تأثیر کمتری نسبت به مؤلفه‌های دیگر دارند. در این پژوهش برای اطمینان از نتایج به دست آمده دو امامزاده بررسی شد نتایج به دست آمده در هر دو امامزاده‌ها شباهت‌های زیادی را نشان می‌دهد و در عین حال تفاوت‌هایی نیز مشاهده می‌شود که به عوامل مختلفی چون تزئینات بناها، بازارچه‌های اطراف امامزاده‌ها، دسترسی و... مربوط می‌شود؛ و به طور کلی می‌توان گفت که مؤلفه‌های مورد بررسی در این پژوهش بیشتر از ۶۰ درصد از واریانس متغیر وابسته‌ی حس مکان را در امامزاده‌ها تبیین می‌کنند. این بدان معنا است که علاوه بر متغیرهای بررسی شده، متغیرهای دیگری نیز می‌توانند در ایجاد حس مکان در بناهای آرامگاهی مذهبی مؤثر باشند.

در نمودار مسیر، چهار متغیر مستقل تنوع بصری، معنویت، سرزندگی و ارتباطات اجتماعی با یکدیگر به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر ارتقای حس مکان در امامزاده تأثیرگذارند. به این صورت که تنوع بصری علاوه بر تأثیر مستقیم (ضریب بتای ۰,۲۱۷)، به صورت غیرمستقیم و از طریق تأثیر بر معنویت ($0,078 = 0,238 \times 0,330$) بر حس مکان تأثیر دارد. متغیرهای خاطرات و تعلقات قبلی، کیفیت فضایی و فعالیت به صورت غیرمستقیم و با تأثیری که روی متغیرهای مستقل دیگر می‌گذارد بر ارتقای حس مکان تأثیر دارند. برای مثال متغیر کیفیت فضایی با تاثیر بر سرزندگی فضا بر ارتقا حس مکان مؤثر است؛ و متغیرهای تسهیلات و دسترسی تأثیر بسیار کمی در ارتقای حس مکان در این امامزاده دارند. همچنین نتایج تحلیل رگرسیونی (جدول ۸) در امامزاده سید حسن نیز نتایج شبیه به امامزاده علی صالح(ع) را نشان می‌دهد با این تفاوت که متغیر دسترسی نیز در حس مکان امامزاده سید حسن(ع) تأثیرگذار بوده است. که می‌توان فاصله‌ی زیاد آن را از شهر ایلام دلیل این امر عنوان کرد. پس می‌توان گفت که مؤلفه‌های عملکردی هرچند تأثیر بسیار کمی در حس مکان امامزاده‌ها دارند؛ ولی نمی‌توان تأثیر این عامل را نادیده گرفت.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش در راستای پاسخ‌دهی به سؤال تحقیق - که چه عواملی در ایجاد حس مکان در زیارتگاه‌ها تأثیرگذارند؟ - به منظور شناسایی عوامل تأثیرگذار بر حس مکان در بناهای آرامگاهی مذهبی به مطالعه‌ی مفهوم حس مکان پرداخته شد و عوامل به دست‌آمده از پژوهش‌های پیشین در نمونه‌های موردی مورد آزمایش قرار گرفت. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که عوامل ادراکی، کالبدی و اجتماعی تأثیر زیادی در ارتقای حس مکان دارند؛ و بین این عوامل همبستگی بالایی مشاهده شد

پی نوشت

۱. Relph
۲. Norberg-Schulz
۳. Seamon
۴. Gustafson
۵. Rapoport
۶. Tuan
۷. Shamaï
۸. Altman
۹. Low
۱۰. Proshansky
۱۱. steele
۱۲. Pretty
۱۳. Sircus
۱۴. Michelson
۱۵. Xu
۱۶. Nairn
۱۷. Stefanovic
۱۸. Salvesen
۱۹. Cross
۲۰. Turner
۲۱. Fried
۲۲. Montgomery
۲۳. Salvesen
۲۴. Bonaiuto

منابع

۱. ارباب، پارسا. ۱۳۹۳. تبیین فرآیند شکل‌گیری هویت مکان. رساله دکتری شهرسازی، استاد رهنما: دکتر محمد مهدی عزیزی، دانشگاه تهران.
۲. الکساندر، کریستوفر. ۱۳۹۰. معماری و راز جاودانگی، راه بی‌زمان ساختن. ترجمه‌ی مهرداد فیومی بیدهندی. تهران: روزنه.
۳. بختیاری، سمیه. ۱۳۹۲. نقش امامزاده سید محمد در مهندسی فرهنگی شهرستان خمینی شهر. در مجموعه مقالات اولین کنگره بین‌المللی امامزادگان، جلد اول. تهران: سازمان اوقاف و امور خیریه.
۴. چپ من، دیوید، و لس اسپارکز. ۱۳۸۴. محیط و فضا، در آفرینش محلات و مکان‌ها در محیط انسان‌ساخت. ترجمه‌ی شهرزاد فریادی و منوچهر طیبیان. تهران: دانشگاه تهران.
۵. حبیبی، رعنا سادات. ۱۳۸۷. تصویرهای ذهنی و مفهوم مکان. هنرهای زیبا (۳۵): ۴۴.
۶. رحمتی، صید محمد. ۱۳۹۴. امامزاده علی صالح (ع) نگین معنوی ایلام. ایلام: زاگرو.
۷. زکی، محمدحسین. ۱۳۶۶. تاریخ صنایع ایران بعد از اسلام. تهران: اقبال.
۸. محمودیان، حبیب‌اله. ۱۳۹۲. بقاع متبرکه و زیارتگاه‌های استان ایلام. ایلام: زاگرو.
۹. منصورفر، کریم. ۱۳۹۱. روش‌های پیشرفته‌ی آماری همراه با برنامه‌های کامپیوتری. تهران: دانشگاه تهران.
۱۰. هومن، حیدرعلی. ۱۳۸۴. مدل‌یابی معادلات ساختاری با کاربرد نرم‌افزار لیزرل. تهران: سمت.
۱۱. یوسفی آبکسری، سپنتا. ۱۳۷۹. بررسی بناهای عصر صفوی در کرج. رساله کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.

References

1. Alexander, Christopher. 2011. *The Timeless Way of Building*. Translated by Mehrdad Ghayumi Bidhendi. Tehran: Rozaneh.
2. Altman, I., and S. Low. 1992. *Place Attachment*. New York: Plenum.
3. Arbab, Parsa. 2014. *Explaining the Process of Forming an Identity of Place*. PhD Thesis, Supervisor: Muhammad Mahdi Azizi, University of Tehran.
4. Bakhtiari, Somayeh. 2013. Explaining the Process of Identifying the Role of Imamzadeh Seyed Mohammad in Cultural Engineering of Khomeini Shahr. *In the Proceedings of First International Congress about Imamzadehs*. Tehran: Iran Awqaf and Charity Organization.
5. Bonaiuto, M. Fornara, F. and M. Bonnes. 2002. Indexes of Perceived Residential Environment Quality and Neighborhood Attachment in Urban Environments: A Confirmation Study on the City of Rome. *Landscape and Urban Planning (98)*: 1-12.
6. Chapman, David, and Les Sparks. 2005. *Environment and Space, In The Creation of Places and Places in the Man-Made Environment*. Translated by Shahrzad Faryadi and Manoochehr Tabibian. Tehran: University of Tehran.
7. Cross, Jennifer E. 2001. *What is Sense of Place: Research on Place & Space*. Website: 20 Feb.2003:Mar.2003:<http://www.western.edu/headwtrs/Archives/headwaters12_papers/cross_paper.html.
8. Fried, M. 1963. Grieving for a lost home, In L. J. Duhal (Ed.). *The Urban Condition: People and Policy in the Metropolis*. New York: Simon and Schuster.
9. Gustafson, P. 2001. Meaning of Place: Every Day Experience and Theoretical Conceptualization. *Environmental Psychology (21)*: 5-16.
10. Habibi, Rana Sadat. 2008. Images and the meaning of Place. *Honar-ha-ye-Ziba (35)*: 44.
11. Hooman, Heidar Ali. 2005. *Structural Equation Modeling Using LISREL Program*. Tehran: SAMT.
12. Mahmudian, Habib Allah. 2013. *Blessed Baqa'a and Shrines In Ilam Province*. Ilam: Zagro.
13. Mansoorfar, Karim. 2012. *Advanced Statistical Methods with Computer Programs*. Tehran: University of Tehran.
14. Michelson, W. 1976. *Man and His Environment*. New York: Addison Wesley.
15. Montgomery, J. 1998. Making a City: Urbanity, Vitality and Urban Design. *Urban Design (3)1*: 93-116.
16. Nairn, I. 1965. *The American Landscape*. New York: Random House.
17. Norberg-Schulz, C. 1981. *Genius Loci*. New York: Rizzoli.
18. Norberg-Schulz, C. 1975. *Meaning in Western Architecture*. New York: Praeger Publishers.
19. Norberg-Schulz, C. C. 2000. *Architecture: Presence, Language, Place*. Milan: Skira.
20. Pretty, G. H., Chipuer, H. M., and P. Bramston. 2003. Sense of Place amongst Adolescents and Adults in Two Rural Australian Towns: The Discriminating Features of Place Attachment, Sense of Community and Place Dependence in Relation to Place Identity. *Environmental Psychology (23)*: 273-287.
21. Proshansky, H.M. 1978. The City and Self-Identity. *Environment and Behavior 10 (2)*: 147-169.
22. Rahmati, Seid Muhammad. 2015. *Imamzadeh Ali Saleh (pbuh) spiritual Negin of Ilam*. Ilam: Zagro.
23. Rapoport, A. 1990. *The Meaning of the Build Environment: A Nonverbal Communication Approach*. University of Arizona Press.
24. Relph, E. 1976. *Place and Placelessness*. London: Pion.
25. Relph, E. 2009. A Pragmatic Sense of Place. *Environmental and Architectural Phenomenology 20 (3)*.
26. Salvesen, David. 2002. *The Making of Place; Research on Place & Space*. Website, 20 Feb. 2003, Mar, Available at <http://www.matr.net/print-4108.html>.
27. Seamon, David. 1982. The Phenomenological Contribution to Environmental Psychology. *Environmental Psychology (2)*: 119-140.
28. Sircus, J. 2001. *Invented Places. Prospect 81(Sept/Oct)*: 30-35.
29. Shamai, S. 1991. Sense of Place: An Empirical Measurement. *Geoforum (22)*: 347-358.
30. Steele, Fritz. 1981. *The Sense of Place*. Boston: CBI Publishing Company.
31. Stefanovic, I. L. 1998. Phenomenological Encounters with Place: Cavtat to Square One. *Environmental Psychology (18)*: 31-44.
32. Tuan, Y. F. 1977. *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
33. Tuan, Y. F. 1980. Rootedness Versus Sense of Place. *Landscape (24)*: 3-8.
34. Turner, P., and S. Turner. 2006. *Place, Sense of Place, and Presence*. Presence: Teleoperators and Virtual Environments 15 (2): 204-217.
35. Xu, Yan. 1995. Sense of Place and Identity: Research on Place. Website: 20 Feb. 2003: 12 Mar. 2003: <http://www.eslarp.uiuc.edu/la/LA437-F95/reports/yards/main.html>.
36. Yusefi Aboksari, Sepanta. 2000. *Investigating Safavid Monuments in Karaj*. MA in Architecture Thesis, University of Tehran.
37. Zakki, Muhammad Hussein. 1987. *History of Post-Islamic Iran Industries*. Tehran: Eghbal.

Explaining the factors affecting the creation of a sense of place in the ImamZades (Imamzadeh Seyed Hassan and Imamzadeh Saleh)

Behzad vasigh *

Assistant professor, Department of Architecture Jundi-Shapur University of Technology, Dezful Iran

Ataollah Yarikia **

Department of Architecture Jundi-Shapur University of Technology, Dezful, Iran

Received: 17/07/2017

Accepted: 27/04/2019

Abstract

Today, concepts such as place attachment, sense of place, meaning of place, place identity, and ... has devoted many studies in literature of architecture and urban design particularly in the field of environmental psychology. ImamZades, as a religious building, can help to the religious teachings. ImamZades were built in all over of Iran in different architectural styles. They during the course of history caused social unification and make the spiritual life of pilgrims and other people. Some of these buildings have been rehabilitated in recent decades due to various reasons such as the damage caused by the war or the effect of destructive natural disasters. The shape and space organization have been effective in terms of the level of place attachment. Any changes in the physical and mental dimensions of the building could have influenced its sense of place. Some ImamZades have been damaged in western and southern provinces during wartime or natural erosion, which has led to the rebuilding. The change of body, form and spatial systems can be effective on the spiritual senses of pilgrims and their geography of memory. The authors focus on understanding the relationship between physical-functional changes and sense of place, with the aim of examining the concept of the sense of place to recognize the most important indicators affecting its creation and promotion in ImamZades. The research question is what factors influence the formation of a sense of place in religious monumental buildings like as ImamZades? Two ImamZades in Ilam were selected and studied. In this regard, SPSS software was used for data analysis. To measure the relationship between variables, Pearson Correlation Method was used and Simple Linear and Multivariate Linear Regression tests were used to determine the relationship and intensity and direction of the relationship between independent and dependent variables. The Path Analysis was used to determine the direct and indirect effects of variables on the sense of place. According to the results, physical, perceptual, and social components have the most impact on Imamzadeh's sense of place, and the functional component has less effect on the sense of place enhancement. Also, variables of visual diversity, social communication, vitality and spirituality are directly affecting the sense of place, and the variables of previous memories and attachments, spatial quality and activity are indirectly influenced by other variables on the sense of place in the imamzades. In other words, in order to promote the sense of place in the buildings of the

religious shrine, physical interference should be minimized and changes made to changes and creation of communal spaces.

Keywords: Sense of place, Imamzades, Ilam.

Contents

Conceptual Model for Evaluation of Architectural Space Indicators Based on the Comparison of Western and Iranian-Islamic Viewpoints	1
Sajad Soleymanzadeh / Farah Habib / Iraj Etessam	
Design of Persian Karbandi: The Problem of Dividing the Base from a Mathematical Viewpoint	21
Mojtaba Pour Ahmadi / Mehdi Sohrabi	
Explaining the factors affecting the creation of a sense of place in the ImamZades (Imamzadeh Seyed Hassan and Imamzadeh Saleh)	37
Behzad vasigh / Ataollah Yarikia	
Prioritization and Exploration of the Principles and Values of Islamic Era Iranian Architecture based on Manifestation of Meaning in Contextual Elements of Architecture (by Seeking Assistance from ĀYA 23 of the Honorable Surah Hashr)	50
Jamal-e-Din Mahdinejad / Hamidreza Azemati / Ali Sadeghi habibabad	
Prioritizing sustainability strategies in the neighborhood with the Islamic approach	69
Farhang Mozafar / Abdolhamid Noghrehkar / Mahdi Hamzehnezhad / Sediqeh Moeinmehr	
Contentment and Architecture An Investigation of the Manifestation of the Concept of Contentment in the Pattern of Iranian Traditional Houses (Case Study: Mortaz House)	87
Ali Akbar Heidari / Isa Ghasemian	
A critical review towards the conception of the "Razi Style" according to the architectural analyze of Tomb and Dome Chamber in Seljuk architecture	107
Amin Moradi / Behruz Omrani / Rasool Musavi Haji	

- **Conceptual Model for Evaluation of Architectural Space Indicators Based on the Comparison of Western and Iranian-Islamic Viewpoints**
Sajad Soleymanzadeh / Farah Habib / Iraj Eteessam
- **Design of Persian Karbandi: The Problem of Dividing the Base from a Mathematical Viewpoint**
Mojtaba Pour Ahmadi / Mehdi Sohrabi
- **Explaining the factors affecting the creation of a sense of place in the ImamZades (Imamzadeh Seyed Hassan and Imamzadeh Saleh)**
Behzad vasigh / Ataollah Yarikia
- **Prioritization and Exploration of the Principles and Values of Islamic Era Iranian Architecture based on Manifestation of Meaning in Contextual Elements of Architecture (by Seeking Assistance from ĀYA 23 of the Honorable Surah Hashr)**
Jamal-e-Din Mahdinejad / Hamidreza Azemati / Ali Sadeghi habibabad
- **Prioritizing sustainability strategies in the neighborhood with the Islamic approach**
Farhang Mozafar / Abdolhamid Noghrehkar / Mahdi Hamzehnezhad / Sediqeh Moeinmehr
- **Contentment and Architecture An Investigation of the Manifestation of the Concept of Contentment in the Pattern of Iranian Traditional Houses (Case Study: Mortaz House)**
Ali Akbar Heidari / Isa Ghasemian
- **A critical review towards the conception of the "Razi Style" according to the architectural analyze of Tomb and Dome Chamber in Seljuk architecture**
Amin Moradi / Behruz Omrani / Rasool Musavi Haji